

આત્માના જ્ઞાન માટે નવ દૃષ્ટાંત છે.

રયણ દીડ દિણયર દેહિડ દુદ્ધ ધીવ પાહાણુ।

સુણ્ણડ રુડ ફલિહડ અગિણિ ણવ દિઢ્ઢંતા જાણુ।।૫૭।।

રત્ન દીપ રવિ દૂધ દહી, ઘી પત્થર ને હેમ;

સ્ફટિક રજત તે અગ્નિ નવ, જીવ જાણવો તેમ. ૫૭.

અન્વયાર્થ :- રત્ન, દીપ, સૂર્ય, દહીં, દૂધ, ઘી, પાષાણ, સુવર્ણ, ચાંદી, સ્ફટિકમણિ અને અગ્નિ આ નવ દૃષ્ટાંતોથી જીવને જાણવો જોઈએ.

વીર સંવત ૨૪૮૨, અષાઢ સુદ ૧૧, મંગળવાર

તા. ૨૮-૦૬-૧૯૬૬

ગાથા-૫૭, ૫૮ પ્રવચન નં. ૨૦

આ ‘યોગસાર’ શાસ્ત્ર છે. ૫૭ મી ગાથા. ૫૬ ગાથા થઈ ગઈ. ૫૬ માં એમ કહ્યું કે, આ આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે. એ જ્ઞાનને જ્ઞાનથી પ્રત્યક્ષ ન જાણે ત્યાં સુધી એને આત્માનું કાંઈ કાર્ય થાય નહિ. કેમકે જાણનાર પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનસ્વરૂપ, એ ચૈતન્ય પ્રકાશસ્વરૂપ છે. એ ચૈતન્ય ચૈતન્યને જાણે તો એને પ્રત્યક્ષપણું થાય તો એને મુક્તિ થાય. અને પ્રત્યક્ષ જાણીને વેદનમાં-અનુભવમાં વિશેષ લે તો કર્મબંધનથી છૂટે. એ જ્ઞાન ઉપર અહીંયાં દૃષ્ટાંત આપવામાં આવે છે. ચૈતન્ય જ્ઞાનનો પ્રકાશ એવું સ્વરૂપ એનું છે, એનું પ્રત્યક્ષપણું થવું એ એનો સ્વભાવ છે અને એ જ એને અનુભવ કરીને મુક્તિ આપનાર છે. એમાં દૃષ્ટાંત આપ્યા છે.

‘આત્માના જ્ઞાન માટે નવ દૃષ્ટાંત છે.’

રયણ દીડ દિણયર દેહિડ દુદ્ધ ધીવ પાહાણુ।

સુણ્ણડ રુડ ફલિહડ અગિણિ ણવ દિઢ્ઢંતા જાણુ।।૫૭।।

નવ દૃષ્ટાંત આપ્યા છે. સાધારણ સમજાવવામાં આવે છે. આત્મા રત્ન સમાન છે. આત્મા, જેમ રત્ન પ્રકાશમય છે એમ આત્મા જ્ઞાનપ્રકાશમય છે. રત્ન જેમ નિત્ય અને કાયમ રહેનાર છે, એમ આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપે અવિનાશી કાયમ રહેનાર છે. રત્ન જેમ કિંમતી ચીજ છે એમ આત્મા પણ અલૌકિક અર્થિત્ય સમ્યજ્ઞાનથી કળાય એવી કિંમતી ચીજ છે. સમજાણું કાંઈ?

આત્મા રત્ન સમાન એક અમૂલ્ય દ્રવ્ય છે. જગતમાં આત્મા એક અમૂલ્ય દ્રવ્ય છે. ‘પરમ ધન...’ આત્મજ્ઞાન રત્નના સ્વામી સમ્યગ્દષ્ટિ ઝવેરી છે. ઝવેરીને જેમ રત્નની પરીક્ષા

હોય છે એમ ભગવાનઆત્મા ચૈતન્ય નિર્મળ રત્ન સમ્યગ્દષ્ટિરૂપી ઝવેરીને એની કિંમત હોય છે. સમજાણું કાંઈ? ગમે એવું રત્ન હોય પણ એની કિંમત કરનાર ન હોય તો એની કિંમત એના ખ્યાલમાં આવે નહિ. એમ આત્મા રત્ન સમાન ભગવાન શાશ્વત છે. રત્ન બહુ થોડા મળે, ઘણા ટકે, પ્રકાશમય (છે) તેથી એની કિંમત ટાંકવામાં આવે છે. એમ ભગવાન જ્ઞાનરત્ન કો'કને સ્વભાવમાં પ્રાપ્ત થાય, નિત્ય ટકાઉ છે અને એની કિંમત અનંત આનંદ આપે એવી એની કિંમત છે. એથી એને રત્નની ઉપમા (આપી છે). અહીં જ્ઞાનસ્વરૂપ ભગવાનને રત્નની ઉપમા (આપી) છે. સમજાણું?

ઝવેરી, સમકિતી ઝવેરી એને પરખે છે. એ રાગ-દ્વેષ, શરીરની ક્રિયા એ દ્વારા એની પરીક્ષા થઈ શકતી નથી. એની પરીક્ષા તો સમ્યગ્જ્ઞાનની પ્રતીત દ્વારા થઈ શકે છે. એવું એ ચૈતન્યરત્ન, રત્નની ઉપમાએ એને દાખલો આપ્યો છે.

વળી, ત્રણ રત્ન કહ્યા છે ને? એ મેળવે છે. સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર ત્રણ રત્ન કહેવાય છે. પર્યાય. તો કહે છે, 'સદાય જ્ઞાનજ્યોતિથી પ્રકાશમાન છે, અવિનાશી છે, સ્વયં સમ્યગ્દર્શન રત્નમય, સમ્યગ્જ્ઞાન રત્નમય અને સમ્યગ્ચારિત્ર રત્નમય...' સ્વરૂપ જ એવું છે, એમ કહે છે. એનું કાયમી સ્વરૂપ જ સમ્યગ્દર્શન રત્નસ્વરૂપ છે, સમ્યગ્જ્ઞાન રત્નસ્વરૂપ છે, સમ્યક્ચારિત્ર રત્નસ્વરૂપ છે. વસ્તુ, હોં! વસ્તુ. સમજાણું કાંઈ? ભગવાનઆત્મા સમ્યગ્દર્શન રત્ન જે પર્યાયમાં છે એવું જ એ સમ્યગ્દર્શન રત્ન ત્રિકાળ એના સ્વભાવમાં છે. આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ, એમાં સમ્યગ્દર્શન રત્ન, સમ્યગ્જ્ઞાન રત્ન અને સમ્યક્ચારિત્ર રત્ન, એ જ્ઞાનસ્વભાવમાં પડ્યા છે. અને ત્રણ રત્ન વડે તેની પરીક્ષા થઈ શકે છે. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- સ્વભાવમાં પડ્યા છે છતાં કો'કને જ મળે એવા છે.

ઉત્તર :- જેને સાધન કરે એને મળે એવા છે. એટલે કો'કને કહ્યું ને! એવા તો અનંત આત્માઓ પડ્યા છે, અનંતગુણ છે. પામનારને, સમજનારને એની કિંમત કરનારને મળે છે. કિંમત દે એને મળે, કિંમત દીધા વિના મળતું હશે? સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રની કિંમત ભરે તો તેને રત્ન મળે અને એ રત્ન વડે મુક્તિની, પૂર્ણની પ્રાપ્તિ થાય. કહો! એવું રત્ન પણ એને અનંતકાળથી પરખતાં આવડ્યું નહિ. 'પરખ્યા માણેક મોતી, પરખ્યા હેમ કપૂર, એક ન પરખ્યો આત્મા, ત્યાં રહ્યો દિગ્મૂઢ.' મૂઢ. સમજાણું કાંઈ? બધાની પરીક્ષાઓ કરી. આનું આ ને આનું આ ને આનું આ. આત્મા શું ચીજ છે એની પરીક્ષા કરી નહિ. બધી લૌકિકની મોટી મોટી વાતું કરી, આ.. આ.. આ.. આ રોકેટ આમ જાય છે ને ઢીકણું આમ જાય છે.

મુમુક્ષુ :- કેટલાને તાબે કરે છે.

ઉત્તર :- ધૂળમાંય કોઈને તાબે કરતો નથી, સમજતો નથી. ચૈતન્યરત્ન તે જાણવાનું કામ કરે કાં એને જાણતાં રાગ કરે. કરે શું બીજું ઈ? જ્ઞાનસ્વરૂપ છું એવું ભાન કરે તો

જાણવાનું કામ કરે. જ્ઞાનસ્વરૂપ છે એવું ભાન ન હોય તો સામે જોતા રાગથી જોવે કે આ મારું ને મેં કર્યું એમ માને. કરે શું બીજું?

મુમુક્ષુ :- એને લીધે તો સંચા ચાલે છે બધા.

ઉત્તર :- ધૂળમાંય ચાલતા નથી. એને લઈને ચાલે છે? વીજળીને તાબે કરી, એમ કહે છે. આકાશમાંથી વીજળી તાબે કરી. ગપ્પેગપ મારે છે, માળા!

રત્ન સમાન ભગવાનઆત્મા, એની કિંમત સમ્યક્જ્ઞાની રત્નની કિંમત કરે છે, કહે છે. જેની નજરમાં કિંમત છે તે નજરથી તેને પરખે છે. આહાહા..!

દીપ સમાન છે. ‘આત્મા દીપક સમાન સ્વપર પ્રકાશમાન છે.’ ભગવાનઆત્મા દીવો છે. ચૈતન્યદીવો-ચૈતન્યપ્રદીપ. સમજાણું? ‘દીપક સમાન સ્વપર પ્રકાશમાન છે. એક જ કાળે આ આત્મા પોતાને પણ જાણે છે અને સર્વ દ્રવ્યોને, તેમના ગુણ પર્યાયોને પણ જાણે છે.’ એવો પ્રકાશમાન ચૈતન્યસૂર્ય છે, એમ કહે છે. દીવા સમાન. પોતાને જાણે, બધા અનંત દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયને અને પરના અનંત દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયને ભિન્ન રહીને જાણે, એનું નામ પ્રકાશ. દીવો પરને જાણતાં પરરૂપ થાય નહિ. એમ આત્મા સ્વને જાણતા સ્વરૂપે રહેલો, પરને જાણતા પરરૂપ ન થાય. એવો દીપક સમાન આત્મા સ્વપરપ્રકાશનું અસ્તિત્વ તત્ત્વ છે. કહો, સમજાણું કાંઈ? ખરેખર આત્મા દીપક સમાન, પુણ્ય-પાપના રાગ, શરીર, વાણી બધાને પ્રકાશનારું એ તત્ત્વ છે. સમજાણું કાંઈ? રાગાદિ અને પરને ઉત્પન્ન કરનારું એ તત્ત્વ નથી. સ્વપરને પ્રકાશે એવું એ તત્ત્વ છે. માટે દીવાની ઉપમા એને આપી. સમજાણું?

‘જાણે છે, છતાં પણ પર જોયોથી ભિન્ન છે.’ જુઓ! એમાં લખ્યું છે. જાણે, દીવો પરને જાણે, દેખાડે પણ કાંઈ પરરૂપ થાય? એમ આત્મા પરને જાણે, જાણતાં કંઈ પરરૂપ થાય? શરીરને જાણે, રાગને જાણે, કર્મને જાણે, પુદ્ગલને જાણે. જાણતાં દીવાની સમાન જેમ દીવો પરને પ્રકાશે તો દીવો પોતામાં રહીને પરને પ્રકાશે છે. પરરૂપ થતો નથી. એમ ચૈતન્યદીવો દેહમાં ભગવાનઆત્મા પોતાને અને પરને પ્રકાશતાં પરરૂપ થયા વિના પ્રકાશે છે. એવું એનું સ્વરૂપ છે. કહો, સમજાણું?

‘આ આત્મા કદી ન બુઝાય એવો અનુપમ દીપક છે.’ ઓલો દીવો તો બુઝાય, એમ કહે છે. દીવો તો ઓલાય જાય, આ તો ઓલાય નહિ. શાશ્વત રત્ન, શાશ્વત દીપક, અનાદિઅનંત (છે) એનું ઓલાવું શું? શાશ્વત ચીજને નાશ શો? ‘આ આત્મા દીપકને કોઈ તેલની જરૂર નથી.’ ઓલા દીવાને તો તેલની જરૂર (પડે), બત્તીની જરૂર (પડે). આ તો તેલ અને બત્તી વિનાનો ઝળહળ જ્યોતિ ભગવાન બળે છે અંદર. આહાહા..! ચૈતન્યદીવો જેને તેલ, બત્તી, મન, રાગની પુષ્ટિની જરૂર નથી, એમ કહે છે. દીવાને જેમ તેલ-બત્તીની જરૂર નથી એમ ચૈતન્યદીવાને મનની અને રાગની અપેક્ષાની જરૂર નથી. એવો એ ચૈતન્યદીવો સ્વથી પ્રકાશે એવો છે.

આ આત્મા કોઈ પવનથી બુઝાય એવો નથી. જેમ ઓલો દીવો છે એ પવનથી બુઝાય. આ રાગ ને શરીરથી આત્મા નાશ થાય એવો એ નથી. અવિનાશી વસ્તુ દીપક સમાન, એવી ને એવી ઝળહળ જ્યોતિ અનાદિઅનંત દેહદેવળમાં ભિન્ન બિરાજે છે. ‘સર્વ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવોને એકી સાથે પ્રકાશિત કરે છે.’ બધા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવને એક સમયમાં જણાવે એવું એ તત્ત્વ દીપક સમાન છે.

સૂર્યનો દૃષ્ટાંત. ‘આત્મા સૂર્ય સમાન પ્રકાશમાન અને પ્રતાપવાન છે.’ કહો, સમજાણું? આત્મા પ્રકાશમાન, પ્રતાપવાન (છે). પોતાથી પ્રતાપથી શોભે છે, પોતાના પ્રકાશથી શોભે છે. પ્રભુતાના લક્ષણથી ભરેલું છે ને તત્ત્વ? પ્રભુતાના લક્ષણો સ્વતંત્ર. પોતાના અખંડ પ્રતાપથી શોભે એવું એ તત્ત્વ અનાદિ છે. સમજાણું કાંઈ? ‘સર્વ લોકલોકનો જ્ઞાતાદૃષ્ટ છે.’ સૂર્ય જેમ બધાને બતાવે છે. તો એ કંઈ બધાને નથી બતાવી શકતો. આ તો લોકલોકને જાણનાર છે. ‘પરમ વીર્યવાન છે.’ પ્રતાપવંત કહ્યું ને? જેમ સૂર્યનો પ્રકાશ છે, એમ આત્મામાં અનંત વીર્ય છે. પ્રકાશની સાથે અનંત વીર્યનો સૂર્ય ભગવાન છે. અનંત બળનો સૂર્ય ભગવાનઆત્મા છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ?

‘પરમ શાંત છે...’ આ સૂર્ય તો આતાપવાળો છે. આ શાંત, અકષાય, વીતરાગ સ્વભાવથી ભરેલું સત્ત્વ તત્ત્વ છે. ‘એ એક અનુપમ સૂર્ય છે.’ ઓલો સૂર્ય તો સાધારણ (છે), એવા તો અસંખ્ય સૂર્ય છે. આ તો એક જ સૂર્ય પોતાનો (છે). પોતાનો, હોં! બીજાનો સૌનો જુદો. અનુપમ સૂર્ય! એ સૂર્ય તો સાંજે ઢંકાઈ જાય છે, આ કોઈ દિ’ ઢંકાતો નથી. ચૈતન્યસૂર્ય પ્રકાશનું બિંબ કે દિ’ ઢંકાય? દ્રવ્ય સ્વભાવ કે દિ’ ઢંકાય? વસ્તુ સ્વભાવ કે દિ’ અવરાય? એવો ભગવાન સૂર્ય સમાન ચૈતન્યબિંબ દેહમાં બિરાજે છે.

‘કોઈ મેઘ કે રાહુ તેને ગ્રસી શકતો નથી.’ વાદળા અથવા રાહુ સૂર્યને પકડે આ એવો સૂર્ય નથી. કર્મથી કંઈ પકડાય એવો નથી. રાગના વિકલ્પથી આત્મા આખો ગ્રસાય જાય એવો નથી. કહો, સમજાણું કાંઈ? ચૈતન્યસૂર્ય ભગવાન પરથી ગ્રહાય એવો નથી. ‘સ્વયં પરમાનંદમય છે. જે આ આત્મસૂર્યના દર્શન કરે છે તેને પણ તે આનંદ આપે છે.’ જે એને દેખે એ આનંદ આપે એવો છે, એમ કહે છે. જે એને દેખે એને આનંદ આપે. કહો, સમજાણું? આવ્યું હતું ને? ‘નમઃ સમયસારાય’ ‘કળશટીકા’ નહિ? જ્ઞાન અને આનંદનો દાતાર છે. પોતે શુદ્ધાત્મા જ્ઞાન અને આનંદનો દાતાર છે. અશુદ્ધ આત્મા અને પુદ્ગલ એ કોઈ જ્ઞાન દાતા એમાં નથી. પરંતુ જ્ઞાન એમાં જ્ઞાન નથી. પરમાં સુખ છે નહિ. પહેલામાં આવ્યું છે. જ્ઞાન અને આનંદનો એ દાતાર છે. એને જાણનારને આનંદ દે. એને જાણનારને આનંદ દે! સમજાણું?

‘એ સદા નિરાવરણ છે.’ એને કોઈ દિ’ આવરણ નથી. ‘એક નિયમિત સ્વક્ષેત્રમાં...’ રહેનારો છે. આ સૂર્ય તો આમથી આમ આડોઅવળો ફરે છે, એમ કહે છે. સવારે ઊગે,

આમ ફરે. આ તો નિયમિત અસંખ્ય પ્રદેશમાં બિરાજમાન છે. સદાય પોતાનું ક્ષેત્ર આટલું (રહે). આ શરીરનું ક્ષેત્ર તો ફરે છે. નિયમિત અનાદિઅનંત અસંખ્ય પ્રદેશમાં બિરાજમાન છે. એનું ક્ષેત્ર કોઈ દિ' ફરતું નથી. દેહમાં રહેવા છતાં, દેહને આકારે હોવા છતાં પોતે પોતાનો આકાર છોડતો નથી. પોતાને આકારે રહે છે.

હવે દૂધ, દહીંની ઉપમા (આપી છે). પાઠમાં પહેલું દહીં, દૂધ અને ઘી એમ નાખ્યું છે. એ ત્રણ થઈને દાખલો એક છે, હોં! ત્રણ દૃષ્ટાંત નથી. ત્રણ થઈને એક છે. દૂધ, દહીં અને ઘી. 'આત્માના દૂધ જેવા શુદ્ધ સ્વભાવનું મનન કરવાથી આત્માની ભાવના દેહ થાય છે.' દૂધમાંથી જેમ દહીં થાય છે ને? એમ ભગવાન દૂધ સમાન છે એનું એકાગ્ર ધ્યાન કરવાથી એને દહીંની મીઠાશ પ્રગટ થાય છે અને એમાંથી જામીને ઘી થાય છે. કહો, સમજાણું?

મુમુક્ષુ :- દાખલામાંથી નીકળે તો સારું.

ઉત્તર :- દાખલામાંથી શું નીકળે? 'ન્યાલભાઈ'! આ તમારા ભાઈનો દીકરો છે, હોં! આવા દાખલામાંથી ઓલો હાથ આવી જાય. દાખલો તો એને માટે છે. દાખલા દાખલા માટે નથી.

ભગવાન જેમ દૂધને મથવાથી અથવા મેળવવાથી જેમ દહીં થાય છે એમ ભગવાનઆત્માની એકાગ્રતા થવાથી સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રનું દહીં પ્રગટ થાય છે. એમાં વિશેષ એકાગ્રતાથી એમાંથી એને ઘી-મોક્ષની દશા પ્રગટ થાય છે. દૂધ, દહીં અને ઘી ત્રણેની ઉપમા આત્માને છે. કહો, સમજાણું આમાં? 'આત્માની જાગૃતિ જ દહીંરૂપ થવું છે.' એમ કહે છે, જુઓ! જાગૃતિ.

'પછી જેમ દહીંને વલોવવાથી ઘી સહિત માખણ નીકળે તેવી જ રીતે આત્માની ભાવના કરતાં કરતાં આત્માનુભવ થાય છે. જે પરમાનંદ આપીને આત્માને ઘી સમાન બતાવે છે.' અથવા કેવળજ્ઞાન થઈ જાય, મૂળ તો એમ છે. સમજાણું? કેટલું નીકળી જાય તોપણ કેવળજ્ઞાન (ખૂટે નહિ). દૂધ સમાન એનું એકાગ્ર ધ્યાન કરવાથી દહીં સમાન મીઠાશ (થાય) અને વિશેષ એકાગ્રતા કરવાથી દહીંમાંથી ઘી નીકળે એમ કેવળજ્ઞાન થઈ જાય છે. કહો, આ દાખલો અંદર સમજવા માટે છે. દાખલામાંથી આત્મા (નીકળે એવો) છે? એ પણ ગોઠવી ભારે દબે છે! કલ્પના ખરી ને!

'પોતે જ દૂધ છે, પોતે જ દહીં છે, પોતે જ ઘી છે. મુમુક્ષુએ નિજ આત્મારૂપી ગોરસનું જ નિરંતર પાન કરવું જોઈએ.' લ્યો! આ દૂધ, દહીં અને ઘી ભગવાનઆત્મા છે. આહાહા...! શુદ્ધ ચૈતન્યનું સત્ત્વ એ આખું દૂધ સમાન. એને મેળવવાથી એટલે એનો મેળ - એકાગ્ર કરવાથી સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનું દહીં નીકળે છે અને એમાં (વિશેષ) એકાગ્ર થવાથી કેવળજ્ઞાનનું માખણ અથવા ઘી નીકળે છે. એવો એ આત્મા દૂધ, દહીં અને ઘી જેવો છે. લ્યો! આ તો સહેલો દાખલો છે. દૂધ, દહીં અને ઘીમાંથી આત્મા નીકળે એવો છે? દૂધ,

દહીં અને ઘી તો એની ઉપમા છે. એ તો આત્માની ઉપમા છે.

હવે પાંચમો દાખલો. એ ત્રણ થઈને એક છે, હોં! સમજાણું? રત્નનો, દીપનો, સૂર્યનો અને આ ત્રણ થઈને એક, એમ ચાર થયા. હવે આમાં પાષાણનો છે. પેલામાં પીપરનો છે, આપણે છેલ્લામાં આપ્યું છે ને? મૂળ પાઠમાં પાષાણ છે. અને હું જે આ વારંવાર આપું છું એ પીપરનો દાખલો. પીપર! ઈ છે એમાં. આત્મા પીપર સમાન છે. પીપરમાં જેમ ચોસઠ પહોરી તીખાશ ભરી છે ને? પીપરનો દાણો હોય છે ને? ચોસઠ પહોરી સમજો છો? લીંડીપીપરમાં ચોસઠ પહોરી તીખાશ ચરપરાઈ ભરી છે એમ આત્મામાં પૂરું કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન અને આનંદ પડ્યો છે. કહો, સમજાણું કાંઈ? અને એને જ આત્મા કહીએ. જેમ ચોસઠ પહોરી તીખાશને જ પીપર કહીએ. એમ આ આત્મા અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત વીર્ય, અનંત આનંદ, એને જ અહીં આત્મા કહેવામાં આવે છે. એમાં એકાગ્ર થતાં, જેમ પીપરમાંથી શક્તિ પ્રગટ થાય છે, એમ આત્મામાંથી શક્તિ કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન અને મોક્ષની દશા પ્રગટ થાય છે. એ પીપર સમાન ભગવાનઆત્માની ઉપમા અપાય છે. આહા...! સમજાણું કાંઈ?

અહીં પથરાની ઉપમા આપી (છે). મુળ શબ્દ પથર છે. ‘આત્મા પથર સમાન દૃઢ અને અમિટ છે.’ જેમ મજબૂત પથરો દૃઢ હોય છે અને એક કણી પણ ખરે નહિ. આરસપહાણનો બહુ ચીકણો પથરો હોય, બહુ ચીકણો, એથી પણ ચીકણા પથરની જાત થાય છે. આરસપહાણ કરતાંય બહુ ચીકણાં, હોં! બહુ ચીકણાં. એક કણી ખરે નહિ. કણી ખરે નહિ એવા ચીકણાં.. ચીકણાં.. ચીકણાં.. ચીકણાં રજકણના સ્કંધ એવા ચીકણા પરિણમેલા હોય છે ને કે એમાંથી એક કણી ખરે નહિ. એમ ભગવાનઆત્મા, એના અસંખ્ય પ્રદેશમાં અનંત ગુણનો પિંડ, એમાં પ્રદેશ અને ગુણ, એક અંશ પણ ખરે નહિ, ઘટે નહીં. એવો એ ચીકણો અનંત ગુણનો પિંડ ભગવાન છે.

‘દૃઢ અને અમિટ છે. પોતાની અંદર અનંત ગુણો રાખે છે.’ પથરમાં જેમ બહુ દૃઢતાની શક્તિઓ રહેલી છે એમ આત્મામાં અનંતી જ્ઞાન, દર્શન આદિ શક્તિઓ રહેલી છે. ‘તેમને કદી ઓછા થવા દેતા નથી,...’ એ પથરા ઊંચા હોય છે ને એ બહુ ચીકણા (હોય). એવો ને એવો સદાય રહે. ઊંચા સ્ફટિકમણિ છે, જુઓને આ લ્યો! ચંદ્ર, સૂર્ય. ચંદ્ર, સૂર્યના પથરા કોઈ દિ’ એક કણી ખરે નહિ, કણી ઓછી થાય નહિ. અનાદિઅનંત એવો ને એવો (રહે). ચંદ્ર, સૂર્યના સ્ફટિક છે ને!

મુમુક્ષુ :- ત્યાં તો બંગલા બાંધવાના છે.

ઉત્તર :- બંગલા બાંધશે. એ તો એક જણાએ ના પાડી છે કે, હવે નહિ જઈ શકે. એવું આવ્યું છે, સાંભળ્યું છે? એ બધા ગપ્પેગપ, થવા દ્યો તો ખરા, ન્યાં ગયા પછી આવે તો ખરા હજી મરીને. મફતના ગપ્પેગપ. આકાશ અને પાતાળ એક કરવા માગે છે. નિગોદ અને સિદ્ધ જાણે એક કરતા હોય. ભિન્ને ભિન્ન પદાર્થ છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા! સર્વજ્ઞ

કહેલા તત્ત્વો ત્રણકાળમાં ફરે એવા નથી. લોકોને શંકા અને સંદેહ (રહે). વાસ્તવિક પરમાત્માએ શું કહ્યું છે એની ખબર નથી.

‘ન કદી અન્ય ગુણને સ્થાન આપે છે.’ પથરો કંઈ બીજાને સ્થાન આપતો નથી. એમ આત્મા અસંખ્યપ્રદેશી અનંત ગુણનો કંઈક પિંડ, એ બીજાને સ્થાન આપતો નથી. એ વિકલ્પને પણ એ સ્થાન આપતો નથી એવો આત્મા પથર સમાન ચીકણો છે. આહાહા...! શું કહેવાય? ચીરોળી નીકળે છે ને બહુ ઊંચી? શું કહેવાય? તમારે છોકરાને પ્રકાશ. લ્યો, ઇ પ્રકાશ અને ઓલી ચીરોળી. ચીરોળી બહુ ઊંચી આમ માખણ જેવી. હેઠે આમ ધોળી.. ધોળી.. ધોળી.. ધોળી. હેઠે જેમ જાતા જાય ને.. લોટ કરીને લશ્કરના માણસને રોટલામાં ખવરાવે. હાડકા મજબૂત થાય. આ તો ચીકણો પથર. એવો આત્મા અનાદિનો છે. એમાંથી કાંઈ ખરે એવું નથી. અનંત ગુણનો સંગ્રહ કરીને પડ્યો છે, બીજાને સ્થાન આપે એવો નથી. એ ભગવાન અનંત ગુણનો ઢીમ, અનંત ગુણનો ઢીમ-પથરો બીજાને સ્થાન આપે એવો નથી. રાગ ને કર્મ ને શરીરને સ્થાન આપે એવો એ આત્મા નથી. કહો, સમજાણું કાંઈ?

‘અગુરુલઘુ સામાન્ય ગુણ દ્વારા એ પોતાની મર્યાદામાં ટકી રહે છે.’ પથરની ઉપમા આપી છે ને! ‘આઠ કર્મોના સંયોગથી સંસાર પર્યાયમાં રહે છે તો પણ કદી પોતાનો સ્વભાવ છોડીને આત્મામાંથી અનાત્મા થઈ જતા નથી. નિશ્ચળ પરમ દેહ સદા રહે છે.’ વિકારના પર્યાયપણે પણ વસ્તુ પોતે દ્રવ્ય જાયકભાવ એ કદી થયો નથી. એવો દેહ છે કે પાણીનું બિંદુ જેમ પથરમાં પેસે નહિ, મજબૂત પથરમાં પાણી પેસે નહિ, મગશેળિયા પથરા આવા ઝીણા થાય છે. મગશેળિયા, મગશેળિયા સમજો છો? મગના દાણા જેવો. ત્યાં વેળુમાં બહુ હોય. અમારે તો ઘણા જોયા હોય ને! વેળુની અંદર આવો ઝીણો, ચીકણો. પાણી અડે જ નહિ એને. પાણી રહે તો શેનું, પણ અડે જ નહિ. પડ્યું ભેગું આમ (સરી જાય). ચીકણ, બહુ ચીકણ. મગના દાણા જેવા મગશેળિયા પથરા થાય છે, મગશેળિયા. એવો આ પથરો એવો છે. વેળુમાં બહુ હોય. ‘રાણપુર’માં બહુ દેખાય, ત્યાં મસાણ છે ને? ત્યાં દિશાએ જઈએ ને? ઓલું શું કહેવાય? પોંહઈ. ત્યાં બહુ જોવા મળે, ઘણા દેખાય. આઘે આઘે જાતા હોય કોઈ માણસ દેખાય નહિ. ઝીણા ઝીણા ઝીણા મગના દાણા જેટલા હોય. વેળમાં કો’ક કો’ક ઠેકાણે, હોં! એવો ચીકણો.. એવો ચીકણો, હોં! તેથી એને મગશેળિયો પથર કહે છે. જોયો છે કોઈ દિ? ખ્યાલ નથી?

એમ આ ભગવાન મગશેળિયા પથરા જેવો છે. રાગને અડવા દેતે નહિ, રાગનું પાણી અંદર પેસે નહિ. સમજાણું કાંઈ? કહો, ‘ભગવાનભાઈ’! જોયો છે કે નહિ મગશેળિયો પથરો? કોરો લાગે. નીકળ્યો એટલે એવો ને એવો. મગશેળિયો એટલે ઇ સ્વભાવવાળો, એમ. એવો સ્વભાવ, બહુ ચીકણો સ્વભાવ. કહો, સમજાણું?

સુવર્ણની ઉપમા. ‘આત્મા શુદ્ધ સુવર્ણ (કુંદન) સમાન પરમ પ્રકાશમાન જ્ઞાન ધાતુથી

નિર્મિત...' લ્યો! ઓલી સોનું ધાતુ છે, સુવર્ણ ધાતુ. આ આત્મા જ્ઞાનધાતુ તે સુવર્ણ સમાન અનાદિ બિરાજમાન છે. 'અમૂર્તિક એક અદ્ભુત મૂર્તિ છે.' સોનાને આમ દેખે તો સોનાની મૂર્તિઓ આ..હા..હા..! માણસ જોવા નીકળે, હોં! સરખી મૂર્તિ હોય સોનાની અને પાંચ શેરની મૂર્તિ હોય, કારીગરી (હોય).. આહાહા...! આ આત્મા અસંખ્ય પ્રદેશી એકલી સુવર્ણમયી મૂર્તિ છે. સમજાણું કાંઈ? ચૈતન્યધાતુ છે.

‘સંસારી આત્મા ખાણમાંથી નીકળેલા ધાતુ, પાષાણ, સુવર્ણની જેમ અનાદિથી કર્મરૂપી કાલિમાથી મલિન છે.’ પર્યાયમાં, હોં! ‘અગ્નિ આદિના પ્રયોગથી જેમ સોનાની વસ્તુ પાષાણથી જુદી કરીને શુદ્ધ કુંદન કરવામાં આવે છે...' લ્યો! સોનાને જેમ અગ્નિનું નિમિત્ત મળતાં પોતાના ઉપાદાનથી જેમ સોનું શુદ્ધ થઈ જાય છે. એમ ‘આત્મધ્યાનરૂપી અગ્નિ વડે...' ભગવાનઆત્મા પોતાના સ્વરૂપની એકાગ્રતારૂપી ધ્યાનની અગ્નિથી એ ભગવાનઆત્મા સોના સમાન સોળવલું, સો ટકાનું સોનું... શું કહેવાય? સો ટચનું, એવો આત્મા સો ટચનું સોનું સ્વભાવે છે. સ્વભાવે છે. સોળવલું જ સ્વભાવે છે, એમાં એકાગ્ર થાય તો પર્યાયમાં સોળવલું થઈ જાય છે. એવો સોના સમાન છે.

ચાંદી સમાન. ચાંદી સમાન પરમ શુદ્ધ અને નિર્મળ, એમ. એક ક્ષેત્રે સાથે રહ્યો છતાં એની સફેદી-વીતરાગતા જતી નથી. વીતરાગતારૂપી સફેદી એમાં ભરી છે. કહો, આ તો સોને વહાલા ચાંદી અને સોનાના દાખલા છે.

મુમુક્ષુ :- જોવું હોય ત્યારે એમ કહે કે અનુપમ છે પાછી ઉપમા તો આપે છે.

ઉત્તર :- એને ખરેખર ઉપમા નથી. આ તો દૃષ્ટાંત છે, આ ઉપમા નથી. આ તો દૃષ્ટાંત છે કે આ પ્રકારે આ જેમ છે એવી ચીજ આવી અલૌકિક છે, એમ. સમજાણું કાંઈ? ઠીક કહે છે ઈ, વચ્ચે લાકડું નાખે છે, હોં!

મુમુક્ષુ :- ત્યાં નવ દાખલા..

ઉત્તર :- નવ શું અનંત દાખલા છે. જેટલા જગતમાં ઉત્તમ ઉત્તમ દાખલા હોય ને એ બધા આત્માને લાગુ પડે છે. દાખલાનું શું? કહો, સમજાણું?

જેમ ચાંદી પોતાની સફેદાઈને કોઈ દિ' છોડતું નથી, એમ ભગવાનઆત્મા પોતાની નિર્મળતાની સફેદી, વીતરાગતાની સફેદી, નિર્દોષ આનંદની સફેદી કોઈ દિ' છોડતો નથી. આહાહા...! ‘જ્ઞાની આત્મારૂપી ચાંદીનો સદા વ્યવહાર કરે છે,...’ લ્યો! ઓલો ચાંદીનો વેપાર કરે છે ને? ચાંદીનો વેપારી નથી કહેતા? આ ચાંદીનો વેપારી છે. અહીં કહે છે, જ્ઞાની આત્મારૂપી ચાંદીનો સદા વેપાર કરે છે. એ વીતરાગતાની સફેદાઈને પ્રગટ કરે છે. આહાહા...! ચાંદીનો વેપારી છે, નથી કહેતા? આ સોનાનો વેપારી છે, આ રત્નનો વેપારી છે. ઝવેરી કહે છે ને આપણે ઓલા ‘મૂળચંદ્રજી’ આવે છે એ ચાંદીના વેપારી છે.

કહે છે, ચાંદીનો વેપાર.. ભગવાનઆત્મા તો સદા ચાંદીનો વેપાર, વીતરાગતાની

સફેદાઈથી ભરેલું તત્ત્વ, એ વીતરાગતાની સફેદીને પ્રગટ કરવાનો જ જ્ઞાનીનો વેપાર-ધંધો છે. કહો, આ રાગ-ભાગ, પુણ્ય-પાપ કરવા એ એનો ધંધો નથી, એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા...! ‘આત્માની અંદર જ રમણતા કરે છે તે કદી પરમાનંદરૂપી ધનથી શૂન્ય હોતા નથી.’ લ્યો! ચાંદીની સાથે કીધું. સમજ્યા ને?

આઠમો સ્ફટિક મણિનો દાખલો. ‘સ્ફટિકમણિ સમાન નિર્મળ અને પરિણમનશીલ છે.’ નિર્મળ અને પરિણમનશીલ એટલી, બે ઉપમા લેવી. બાકી ઘણું નાખ્યું છે. ‘જેમ સ્ફટિકમણિ લાલ, પીળી, નીલી વસ્તુના સંપર્કથી લાલ, પીળા, નીલા રંગરૂપ પરિણમન કરે છે તો પણ પોતાની નિર્મળતા ખોઈ બેસતો નથી,...’ એ અવસ્થામાં સ્ફટિકને લાલ આદિ રંગ દેખાય છે છતાં એ સ્ફટિકપણાની સ્વચ્છતાને છોડતું નથી. સમજાણું? એમ આત્મા રાગાદિ દશાને ધારણ કરતાં છતાં વસ્તુસ્વરૂપે સ્ફટિકમણિ જેવો છે, એ સ્ફટિકમણિ કોઈ દિ’ રાગરૂપે થતો નથી. જ્ઞાની ન કદાપિ.. એ આવે છે ને? શું કીધું ઇ? સ્ફટિકમણિમાં કહ્યું ને? જ્ઞાની રાગરૂપે પરિણમતો નથી. જ્ઞાની એટલે દ્રવ્ય, જ્ઞાની એટલે આત્મદ્રવ્ય. ન્યાં વાંધા ઊઠ્યા ને એ બધા? જુઓ! દાખલો આપશે. જુઓ!

‘જહ ફલિયમણિ વિસુદ્ધો ણ સયં પરિણમદિ રાગમાદીહિં’ દેખો! છે ને? સ્ફટિકમણિ (જેમ) વિશુદ્ધ (છે તેમ) રાગાદિ (રૂપે) પોતે પરિણમે નહિ. વસ્તુ સ્ફટિકમણનો રાગરૂપે-રંગપણે પરિણમવું સ્વભાવ જ નથી, એમ વસ્તુનો રાગરૂપે થવું એવો સ્વભાવ જ નથી. ‘બંધ અધિકાર’ છે ને? બંધપણે થવું એવો અબંધસ્વભાવી આત્માનો સ્વભાવ જ નથી. સમજાણું કાંઈ? એમ કહે છે. ત્યારે ઓલા કહે, જુઓ! પરદ્રવ્યને લઈને બંધ છે. પણ આ સ્વદ્રવ્ય સ્વરૂપી અબંધસ્વરૂપમાં બંધ હોય નહિ. એથી અબંધ ભગવાનઆત્મા બંધપણાને પરિણમે એવું એનું સ્વરૂપ જ નથી. એ જ્યારે પરલક્ષે કરીને મમતા કરે ત્યારે પર્યાયમાં બંધભાવે પરિણમે છે. એ તો પરદ્રવ્યના લક્ષે પરિણમે છે. સ્વદ્રવ્યનો સ્વભાવ બંધપણે પરિણમવું એવો છે નહિ. સમજાણું કાંઈ? આ મોટી તકરારની ગાથા છે. આહાહા...!

આ કહે, જુઓ! દ્રવ્યનો સ્વભાવ રાગ(પણે) થવાનો નથી. આ લખ્યું, જુઓ! ‘રાજ્જજદિ અણ્ણેહિં દુ સો રત્તાદિયેહિં દવ્વેહિં!’ દેખો! ‘એવં ણાણિ સુદ્ધો ણ સયં પરિણમદિ રાગમાદીહિં!’ જુઓ! એ દ્રવ્ય પોતે સ્વયં રાગપણે પરિણમવાનું એનું સ્વરૂપ જ નથી. દ્રવ્યનો સ્વભાવ હોય એવો? એ દ્રવ્ય પોતે જ્યારે પરનું લક્ષ કરે ત્યારે પર્યાયમાં પરની મમતા આદિ (ભાવે) પર્યાયમાં રાગરૂપે થાય છે. વસ્તુ પોતે કે દિ’ થતી હતી? સમજાણું કાંઈ? આ ગાથાની તકરાર ઠેઠથી ચાલી છે, એ.... ત્યાંથી-‘ઇસરી’થી. વિકાર થાય તે નિરપેક્ષ પોતાની પર્યાયથી થાય. બસ, પકડાય ગયા આ લોકો. પકડાય ગયા.

ભગવાનઆત્મા બંધસ્વભાવી છે જ નહિ. સ્ફટિકમણિ જેવો છે ઇ. જોયું? સ્ફટિકમણિ જેમ પોતે લાલાદિ(પણે) પરિણમે, પોતે પરિણમે છે? એ તો પર્યાયમાં નિમિત્તના સંગે એક

સમયની દશા, બંધસ્વભાવી ભગવાન ન હોવા છતાં પર્યાયમાં એક અંશમાં બંધપણું થવું એ અબંધ દ્રવ્યનો સ્વભાવ નથી. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? એ તો પર્યાયદષ્ટિનું પરિણામન છે, એ દ્રવ્યદષ્ટિમાં દ્રવ્યનું પરિણામન છે જ ક્યાં? દ્રવ્ય સ્વભાવ એવો છે જ ક્યાં એમ બતાવવું છે. ઓહોહો...! એવું સીધું સત્ સત્ સ્વતઃ સહજ સરળ. સતત સુલભ (છે).

ભગવાનઆત્મા એકલો સ્ફટિક જેવો, ત્રણકાળ ત્રણલોક કાળ અને ક્ષેત્રમાં પોતાનો ભાવ છોડીને વિકારરૂપે થાય એવું એનું સ્વરૂપ છે જ નહિ. સમજાણું કાંઈ? ભાવ એટલે ગુણ, શક્તિ. એ પછી એણે લખ્યું છે, ... એનું કાંઈ નહિ. ('જયસેનાચાર્ય'ની ગાથામાં દાખલો આપ્યો છે. ૩૦૦ થી ૩૦૧) ૨૭૮ માં (અમૃતચંદ્રાચાર્યની ટીકામાં) છે. આ સ્ફટિકમણિમાંથી આત્મા નીકળે છે. આહાહા...! દેહમાં ચૈતન્ય સ્ફટિકમણિ રત્ન છે. અનાદિઅનંત ચૈતન્યરત્ન સ્ફટિકમણિ છે. એની દષ્ટિ કર્યે તેને સમ્યક્રત્ન પ્રગટ થાય છે. એ રત્ન સ્ફટિક રત્ન છે તેની દષ્ટિ કર્યે સમ્યક્રત્ન પ્રગટ થાય છે. રાગની, પુણ્યની દષ્ટિ કર્યે સમ્યક્રત્ન થાય? એ (ક્યાં) રત્ન છે? રત્ન તો આ છે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ?

નવમો અગ્નિનો દાખલો. 'આ આત્મા અગ્નિ સમાન સદા જલતો રહે છે.' સદા જાજ્વલ્યમાન જ્યોતિ છે. જેમ અગ્નિમાં પ્રકાશ, દાહક અને પાયક ગુણ છે એમ આત્મામાં પણ સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર ત્રિકાળી ગુણ છે. સમજાણું કાંઈ? અગ્નિ પ્રકાશે છે, અનાજને પચાવે છે, ઈંધનને બાળે છે. દાહક-બાળે છે. એમ ભગવાન અગ્નિ સમાન છે. જેનો ત્રિકાળ સ્વભાવ ચૈતન્યનું, સ્વપરનું પ્રકાશવાનો છે, પાયકનો છે, આખું પૂર્ણ તત્ત્વ પચાવી શકે એવી તાકાત એનામાં ત્રિકાળ પડી છે. પૂર્ણાનંદનો નાથ હું પરમેશ્વર પૂરો એક સમયમાં છું એવી પચાવવાની શક્તિ એનામાં ત્રિકાળ પડી છે અને એનામાં ચારિત્ર નામનો ત્રિકાળ ગુણ છે કે જે અજ્ઞાન અને રાગ-દ્વેષને બાળીને રાખ કરે છે. એવો એનામાં ત્રિકાળ ગુણ છે. કહો, સમજાણું આમાં? કહો, આ તો દાખલામાંથી તો સમજાય એવું છે કે નહિ? દાખલામાંથી મળે એવું નથી ભલે. હૈં? દાખલામાંથી મળે? દાખલામાંથી સમજાય એવું છે, મેં એમ કીધું. કહો, સમજાણું?

અગ્નિ 'કોઈ પણ વિષયો કે પરનું આક્રમણ થવા દેતો નથી.' અગ્નિ (ઉપર) આક્રમણ થાય? ઝીણી જીવાત આવીને એને દાબી દયે? સમજાય છે? જળહળ, જળહળ જ્યોતિ, ચૈતન્યપ્રકાશમય, પાયકમય અને દાહક સ્વભાવમય એને કોઈ આક્રમણ કરીને ઢાંકી દે એવું એ તત્ત્વ છે નહિ. 'જ્યારે એ સંસાર પર્યાયમાં હોય છે ત્યારે એ પોતે જ પોતાના આત્મિક ધ્યાનની અગ્નિ જલાવીને પોતાના કર્મમળને ભસ્મ કરીને શુદ્ધ થઈ જાય છે.' લ્યો! એવી અનુપમ અગ્નિ, કર્મઈંધનની દાહક. લ્યો! અહીં કર્મઈંધનની દાહક (કીધી). બાળી નાખે. 'આત્મિક બળની પોષક છે અને સદા જ્ઞાન દ્વારા સ્વપરપ્રકાશક છે.' એમ લીધું. આત્મબળનું પોષક છે એ બળનું નાખ્યું. 'આ નવ દષ્ટાંતોથી આત્માને સમજીને...' જુઓ! એમ લીધું.

દષ્ટાંતોથી સમજીને, દષ્ટાંતોમાં આત્મા નથી. ‘સમજીને પૂર્ણ વિશ્વાસ પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ.’ ભગવાનઆત્માને આ નવ દષ્ટાંતે ઓળખીને પોતાના સ્વભાવનો પૂર્ણ વિશ્વાસ કરવો જોઈએ. કહો, આ તો સહેલી વાત છે કે નહિ? આ દાખલા સહેલા સમજાય છે કે નહિ? હું?

મુમુક્ષુ :- દાખલા પણ આપ સમજાવો ત્યારે સમજાય.

ઉત્તર :- લ્યો, સમજાવો ત્યારે સમજાય. એ ૫૭ ગાથા (પૂરી) થઈ. આ તો દાખલા હતા એટલે (લાંબી ચાલી). ચાલીસ મિનિટ થઈ ગઈ.

હું દેહાદિરૂપ નથી, એવું જ્ઞાન જ મોક્ષનું બીજ છે.

દેહાદિરૂપ જો પરુ મુણ્ડ જેહરુ સુણ્ડ અયાસુ।

સો લહુ પાવડ (?) બંમુ પરુ કેવલુ કરડ પયાસુ।।૫૮।।

દેહાદિકને પર ગણો, જેમ શૂન્ય આકાશ;

તો પામે પરબ્રહ્મ ઝટ, કેવળ કરે પ્રકાશ. ૫૮.

અન્વયાર્થ :- (જેહરુ અયાસુ સુણ્ડ) જેમ આકાશ પર પદાર્થોના સંબંધ રહિત છે, અસંગ (દેહાદિરૂપ જો પરુ મુણ્ડ) તેવી જ રીતે શરીરાદિને જે પોતાના આત્માથી પર જાણે છે (સો પરુ બંમુ લહુ પાવડ) તે જ પરબ્રહ્મ સ્વરૂપનો અનુભવ કરે છે, (કેવલુ પયાસુ કરડ) અને કેવળજ્ઞાનનો પ્રકાશ કરે છે.

હવે કહે છે, ‘હું દેહાદિરૂપ નથી, એવું જ્ઞાન જ મોક્ષના બીજરૂપ છે.’ લ્યો! એ જ્ઞાન મોક્ષનું બીજ (છે), દુનિયાના કોઈ જ્ઞાન મોક્ષનું બીજ નહિ. દેહાદિ હું નહિ. ‘દેહાદિ’ શબ્દ છે ને? (અર્થાત્) દેહ, વાણી, મન, રાગ, દ્વેષ, કલ્પના એ આદિ હું નહિ.

દેહાદિરૂપ જો પરુ મુણ્ડ જેહરુ સુણ્ડ અયાસુ।

સો લહુ પાવડ (?) બંમુ પરુ કેવલુ કરડ પયાસુ।।૫૮।।

જેમ શૂન્ય આકાશ. એ આકાશને કોઈપણ પદાર્થનો સંબંધ દેખાય છતાં એને સંબંધ નથી. એમ ભગવાનઆત્મા દેહ, વાણી, કર્મ, આ માતા, પિતા, કુટુંબકબીલો, બહારના ક્ષેત્ર, કાળના સંયોગ દેખાય પણ એ સંયોગમાં આત્મા છે જ નહિ. દરેક સંયોગથી આત્મા નિરાળો (છે). જેમ આકાશ વ્યાપક છે, નિર્મળ છે, એમાં બધા પદાર્થો ભેગા પડ્યા દેખાય છતાં આકાશ એનાથી ભિન્ન છે. આકાશ કોઈ દિ’ એ પરપદાર્થરૂપે થયું નથી અને પરપદાર્થ આકાશરૂપે થયા નથી. કહો, સમજાણું?

‘આકાશ પર પદાર્થોના સંબંધ રહિત છે, અસંગ..’ એકલું છે. એમ ભગવાનઆત્મા અત્યારે અને ત્રિકાળ રાગના સંબંધમાં, માતા-પિતા, કુટુંબ, સ્વજન, વેરી, શત્રુ... સમજાય

છે કાંઈ? કર્મ, એના મધ્યમાં રહેલું તત્ત્વ, છતાં તેની સાથે બિલકુલ ભિન્ન છે, બિલકુલ ભિન્ન છે. કાંઈ લેવા ને દેવા, પરની સાથે સંબંધ નથી. કહો, સમજાણું કાંઈ? આકાશમાં આટલા આટલા વાદળા થાય, કેટલા પંચરંગી, વરસાદના ધોધ પડે, આકાશને કાંઈ લેવાદેવા નથી. એમ ભગવાનઆત્મા આકાશ સમાન નિર્લેપ, અસંગ અને ભિન્ન. એને ભિન્ન પદાર્થ જેટલા જેટલા કહેવામાં આવે, દયા, દાનના વિકલ્પથી માંડીને જેટલા પર (પદાર્થ), એને અને એને કાંઈ સંબંધ છે નહિ. ઓહો..હો..! એવા આત્માને અંદર અનુભવવો એનું નામ સમ્યગ્દર્શન અને જ્ઞાન છે.

મુમુક્ષુ :- આકાશમાં કાંઈ વિક્રિયા થવાનો સંભવ નથી.

ઉત્તર :- પણ શેની વિક્રિયા? આકાશમાં થાય છે? એમ આત્મદ્રવ્યમાં નથી. પર્યાય પણ એક સમયની કૃત્રિમ અવસ્થા છે, એ ક્યાં ત્રિકાળી તત્ત્વ છે? એ તો આસ્રવતત્ત્વ છે, એ કાંઈ આત્મદ્રવ્ય નથી.

મુમુક્ષુ :- એની છે.

ઉત્તર :- ના, ના. એની છે જ નહિ. એમ છે ઇ. વિકૃત અવસ્થા એ આસ્રવતત્ત્વ છે, આત્મતત્ત્વ નહિ. કહો, સમજાણું કાંઈ? પર્યાય ભલે ઇ પણ પર્યાય એટલે આસ્રવતત્ત્વ. ભગવાન જ્ઞાયકતત્ત્વ. આકાશને અને પરને કાંઈ સંબંધ નહિ, અગ્નિના ભડકા આકાશમાં થાય, હડ.. હડ.. હડ.. હડ... હડ.. (થતા) હોય, આકાશને કાંઈ સંબંધ છે? અગ્નિને ને એને કાંઈ સંબંધ છે? કોને? આકાશને. આખા મોટા ડુંગરા સળગે. હારબંધ આમ શ્રેણી, હોં! સળગતા હોય. આકાશને કાંઈ સંબંધ નથી. ભગવાન-આકાશ, અરૂપી આકાશ સમાન અસંખ્ય પ્રદેશી નિર્લેપ, અસંગ (છે).

આ શરીર મોટું ગૂમડું આખું છે લ્યો આ. શરીર પોતે જ ગૂમડું છે. એ ગૂમડામાં ગમે એવા ભડકા થાય તો આત્માને કાંઈ અડે એવા નથી, એમ કહે છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? કહે છે ને? એક અંગૂલમાં છન્નુ રોગ. ‘કુંદકુંદાચાર્યમહારાજ’ કહે છે ને? શરીરના એક અંગૂલમાં છન્નુ રોગ. પણ એ રોગ શરીરમાં, આત્માને અડતા જ નથી ને! આકાશ પડ્યું છે ત્યાં ભડકા થાય, તે ભડકા આકાશને અડતા જ નથી ને! આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? એમ ચૈતન્યજ્યોત ભડકો આકાશ સમાન અરૂપી અસંગ, એને આ દેહાદિના, શરીરાદિ.. શરીરાદિ (શબ્દ) વાણી, મન બધું પોતાના આત્માથી પર જાણે છે. એ પર છે, પર છે. મારે અને એને કાંઈ સંબંધ નથી. આહાહા..!

છન્નુ છન્નુ હજાર સ્ત્રીના વૃંદમાં પડ્યો પણ આકાશ (સાથે) પરનું એકપણું થતું નથી, એમ આત્માને સમ્યગ્જ્ઞાનીને એને અને મારે કાંઈ (લેવાદેવા નથી). પર એ બધા નિરાળા નિરાળા રહ્યા છે, ભેગા કોઈ દિ’ થયા નથી. છન્નુ હજાર સ્ત્રીના વૃંદમાં પડ્યો દેખાય. હીરા-માણેકના આમ મોટા હાર પહેર્યા હોય. ચૈતન્ય-આકાશને એ ચીજો, અસંગને સંગ

કરતી નથી. એ અસંગનો સંગ કરતી નથી. આહાહા...! પોતે અસંગ ચીજ, પરનો સંગ કરતી નથી અને સંગવાળી ચીજ અસંગને અડતી નથી. એવો આકાશ સમાન ભગવાનઆત્મા અસંગ અને નિર્લેપ પરથી જુદો છે, લ્યો! ઓહોહો...! મોટી ઉપમા આપી દીધી.

‘સો પરુ વંમુ લહુ પાવડ’ અનેક સંગના પ્રસંગમાં રહ્યો છતાં સ્વભાવ, સંગ પ્રસંગ વિનાનો છે અસંગ છે. સમજાણું કાંઈ? એવી દૃષ્ટિ કરનારને પરમબ્રહ્મ પરમાત્મા પ્રાપ્ત થાય છે. સમજાણું કાંઈ? આ તો એકલું માખણ છે. ‘યોગસાર’ છે ને? આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- દાખલા એવા છે ને કે પ્રત્યક્ષ તત્કાલ અનુભવ થાય પણ આ કરતો નથી.

ઉત્તર :- ન્યાં પણ કેટલી હોંશ કરી છે? આમ ચોપડ્યું ને આમ ફૂલ્યાફૂલ્યા દેખાય ત્યાં, ભાઈઓને ને છોકરાઓને હોંશુ દેખાડે. જાણે અમે કેટલા કામ કર્યા! કેટલા કરીએ (છીએ)! જુઓ! તમારે આમ કરવું. ત્યારે અમે મોટપ લીધી છે ને તમે મને મોટપ આપો છે. બહારમાં પણ આમ ફૂલ્યોફૂલ્યો ફળે. જુઓ! આ બધા કામ કરીએ છીએ, જુઓ! આમ કરીએ છીએ, હોં! અમે એકલા આમ નભતા નથી, તમારા આશ્રયે નભતા નથી, અમે પોતાના ઓલાથી નભીએ છીએ. આમ છે, આમ છે. ધૂળધાણી ને વાહપાણી. એ.. ‘મોહનભાઈ’! એમાં જેમ હોંશ છે... એમ અહીં કહેવું છે. એમ પોતાની હોંશ બીજાને બતાવીને પોતે અધિક છું, એમ જે કહેવા માગે છે એમ અહીં રાગાદિકથી મારી હોંશ બતાવવી? જ્ઞાનાદિકથી હું અધિક છું, જ્ઞાનાદિકથી હું અધિક છું, રાગથી અધિક છું નહિ. આહાહા...! સમજાણું?

‘પરમબ્રહ્મ સ્વરૂપનો અનુભવ કરે છે,...’ ‘કેવલુ પયાસુ’ એ ‘કેવળજ્ઞાનનો પ્રકાશ કરે છે.’ આકાશ જેવો ભગવાનઆત્મા, અરે...! દૃષ્ટાંતો પણ કેવા! સિદ્ધાંતને સિદ્ધ કરે એવા! આહાહા! સમજાણું? કહો, સમજાણું?

‘જેમ આકાશમાં એક જ ક્ષેત્રે...’ એક જ ક્ષેત્રમાં આત્મા આકાશ છે ત્યાં એક ક્ષેત્રમાં ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, આકાશ, કાળ, બીજા જીવો, જડ, પરમાણુ, પુદ્ગલો, નારકી, દેવ, હડહડતા નારકીના દુઃખો, બહારની સગવડતાના પાર નહિ એવા સ્વર્ગના સુખો એ આકાશને અડે ને આભડે, કાંઈ ન મળે. એમ ભગવાન સર્વવ્યાપક જ્યાં હોય ત્યાં જાણનાર.. જાણનાર.. જાણનાર.. જાણનાર.. એવો ભગવાન સર્વવ્યાપક આત્મા, ગમે તે નરકની સંયોગની દશામાં હો, સ્વર્ગના અનુકૂળની દશામાં હો, શરીરના હડહડતા (રોગ) હો, રોગે શરીર સડતું હો, એને કાંઈ અડતું ને આભડતું નથી. આહાહા...! એવો આકાશની જેમ આત્મા પરથી તદ્દન અસંગ (છે), એમ દૃષ્ટિ, અનુભવ કરતાં એને પરમબ્રહ્મ પરમાત્મા પોતાનું સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરે (અને) કમે કેવળજ્ઞાન પામે. આ એનો ઉપાય છે. કહો, સમજાણું આમાં?

જેમાં અનંતા જીવ, અનંત પુદ્ગલ ‘તેમના પરિણામથી આકાશમાં કોઈ વિકાર કે દોષ થતો નથી...’ આવે? કોઈ ગાળ્યું દે, તલવારથી મારી નાખે, ખૂન કરે એમાં આકાશને કાંઈ છે? ‘આકાશ તેનાથી બિલકુલ શૂન્ય...’ તેમનાથી બિલકુલ શૂન્ય ‘નિર્લેપ, નિર્વિકાર ટકી રહે

છે, કદી પણ તેમની સાથે તન્મય થતું નથી.’ છઠ્ઠી ગાથામાં કહ્યું ને? જ્ઞાયક તો જ્ઞાયકભાવ જ રહ્યો છે, કોઈ દિ’ જડ થયો નથી. જડ એટલે વિકલ્પરૂપે થયો નથી, એમ. વિકલ્પ તે અચેતન છે. ચૈતન્યના પ્રકાશના તેજ-સત્ત્વ, એ અચેતન વિકલ્પરૂપે કોઈ દિ’ થાય? એકલું ચૈતન્યનું રસકંદ સત્ત્વ શાશ્વત, એને વિકલ્પ જે અચેતન જાત છે એ રૂપે જ્ઞાયક કોઈ દિ’ થતો નથી. ચૈતન્ય ફીટીને ત્રણકાળ ત્રણલોકમાં જડ થતો નથી. એવા આત્માને અંતર દષ્ટિ ને જ્ઞાનમાં લેવો એ પરમાત્મપદ પ્રાપ્તિનો ઉપાય છે. આ ‘યોગસાર’ છે. જુઓ!

આવો છું, આકાશ સમાન. પછીની ગાથામાં એ કહેશે, આકાશ જડ છે અને આ ચૈતન્ય (છે), એટલો ફેર છે. પછીની ગાથામાં કહે છે. સમજાણું? પદ માં કહે છે ને? અહીં તો આકાશની ઉપમા આપી ખરી ને?

जेहउ सुद्ध अयासु जिय तेहउ अप्पा वुत्तु।

आयासु वि जडु जाणि जिय अप्पा चेयणु वंतु।।५९।।

એ પછી આપશે, આની સાથે સંધિ કરે છે ને? સમજાણું? આકાશની સત્તા અલગ અને આકાશમાં રહેલ પદાર્થની સત્તા અલગ છે ને? કે એક છે? આ બાયડી, છોકરા ને રાગની સત્તા અને આત્માની સત્તા એક હશે કે જુદી? હૈં? સૌ ભેગા રહ્યા હશે કે એક (થઈને રહ્યા હશે)? અહીં (જુદું) કહે છે, ન્યાં ઘરે જાય તો ખબર પડે એને. ઓલો ‘પૂનમચંદ’ કહે, બાપુજી! હું કંઈ તમારો ધર્મ છોડું નહિ, હોં! આહાહા..!

‘જ્ઞાનીએ સમજવું જોઈએ કે આત્મા આકાશ સમાન અમૂર્તિક છે, આત્માના સર્વ અસંખ્યાત પ્રદેશો અમૂર્તિક છે....’ એ કાંઈ નહિ. આધાર-ફાધારની વાત નહિ, એ તો જુદી રહેલી ચીજ છે. અહીં જુદી ચીજ ભલે તૈજસ અને કાર્માણ (શરીર) રહ્યા પણ એ જુદેજુદા છે. આધાર-ફાધાર આત્માની પર્યાયનો પણ એને નથી. સમજાણું કાંઈ? ભિન્નેભિન્ન છે. લ્યો!

કષાયની મંદતા, તીવ્રતા ભાવ એનાથી પણ આત્મા તદ્દન ભિન્ન છે. ‘મારો કોઈ સંબંધ મન, વચન, કાયાની ક્રિયાઓ સાથે નથી.’ લ્યો! ઓલો કહે કે, મન-વચન ને કાયાની ક્રિયાથી આત્માને બંધ થાય અને ધર્મ થાય. હૈં? આહા..! મન, વચન ને કાયાની ક્રિયાઓ સાથે મારે અને એને કાંઈ સંબંધ નથી. સંબંધ નહિ એનાથી ધર્મ નહિ અને સંબંધ નથી એનાથી બંધ પણ નહિ. આહાહા..! ‘હું બિલકુલ પરના મોહથી શૂન્ય છું. હું પરમ વીતરાગી અને નિર્મળ છું.’ એમ ઠીક લખ્યું છે. ‘જગતમાં મારા આત્માને કોઈ માતા-પિતા છે, ન કોઈ પુત્ર છે, ન મિત્ર છે, ન કોઈ સ્ત્રી છે, ન બેન છે, ન પુત્રી છે, ન કોઈ મારા આત્માનો સ્વામી છે, ન હું કોઈનો સ્વામી છું. ન હું કોઈનો સેવક છું નથી મારું કોઈ સેવક, ન કોઈ મારું ગામ છે, ન ધામ છે,...’ ગામેય નથી અને ધામેય નથી. ‘ન કોઈ વસ્ત્ર છે, ન આભૂષણ છે.’ લ્યો!

‘મારે પર વસ્તુ સાથે કોઈ પણ પ્રકારનો રંચમાત્ર પણ સંબંધ નથી.’ આહાહા..! જુઓ! આ ભેદજ્ઞાન છે, આ ભેદજ્ઞાન. છે તેવું જ્ઞાન, એમ. ભેદજ્ઞાન એટલે? જેવી ચીજો જુદી છે તેમ તેનું જ્ઞાન (થવું) તેનું નામ ભેદજ્ઞાન (છે). ‘મારામાં બધા પરનો અભાવ છે, બધા પરમાં મારો અભાવ છે.’ મારામાં પરનો અભાવ અને પરમાં મારો અભાવ છે. ‘વિશ્વના અનંત સંસારી અને સિદ્ધાત્માઓ...’ જગતના સંસારના અનંત જીવો કે સિદ્ધના ‘પોતાના મૂળ સ્વભાવથી મારા આત્માના સ્વભાવ જેવા જ છે તો પણ મારી સત્તા જુદી જ છે..’ ભલે અનંત સિદ્ધો અને અનંત સંસારી મારી સત્તા જેવા છે, શુદ્ધ સત્તા જેવા (છે), છતાં મારી શુદ્ધ સત્તાથી એ નિરાળા છે. એક નથી કંઈ, શુદ્ધ સત્તા એક થઈ જતી નથી. આહાહા..! કહો, સમજાણું કાંઈ?

‘મારા જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્ય, સમ્યક્ત્વ, ચારિત્ર, ચેતના આદિ ગુણ જુદા છે, મારું પરિણમન જુદું છે..’ એના ગુણો નિરાળા, એનું પરિણમન નિરાળું, મારા ગુણો નિરાળા, મારી પરિણતિ નિરાળી. ‘સર્વ આત્માઓનું પરિણમન જુદું છે. હું અનાદિકાળથી એકલો જ રહ્યો છું અને અનંતકાળ સુધી એકલો જ રહેવાનો છું.’

‘અનાદિ સંસાર-ભ્રમણમાં મારી સાથે અનંત પુદ્ગલોનો સંયોગ થયો પરંતુ તે બધા મારાથી દૂર રહ્યા છે.’ લ્યો! ‘જેમ સૂર્ય ઉપર વાદળાં આવવા છતાં પણ સૂર્ય પોતાના તેજમાં પ્રકાશમાન રહે છે..’ સૂર્ય ઉપર વરસાદ વરસે તો સૂર્યને કાંઈ હશે? વાદળાં-બાદળાથી (કાંઈ થતું હશે)? ‘સંસાર અવસ્થામાં મેં અનેક માતા, પિતા, ભાઈ, પુત્ર સાથે સંબંધ પ્રાપ્ત કર્યો પરંતુ તે બધા મારાથી જુદા જ રહ્યો..’ લેવા કે દેવા, કાંઈ હતું નહિ. ‘ઘણા પર પદાર્થોનો સંગ પામ્યો પરંતુ તે મારા ન થયા,....’ એક રજકણ પણ પોતાનો થયો નહિ. બે ભાઈઓ તો ‘ડાંગે માર્યા પાણી જુદાં ન પડે’ એમ લોકો કહે છે. કેમ હશે? પાંચ ભાઈ જુદા પડી ગયા, તમારા છોકરાઓ પણ જુદાં પડી ગયા. જુદા તો જુદા જ હોય ને! જુદા હોય ઈ જુદા જ હોય. આહાહા..! ‘હું તેમનો ન થયો.’ લ્યો! ‘દેહાદિષ્ઠ જો પરુ મુણઝ’ દેહાદિ પરને અનુભવ કર, પરરૂપ છે, એમ. તું તારું ચૈતન્યમૂર્તિ (છે) એમ અનુભવ કર. ‘તેથી મારે એવી જ દૃઢ શ્રદ્ધા રાખવી જોઈએ કે હું સદાય રાગાદિ વિકારોથી શૂન્ય રહ્યો હતો, અત્યારે પણ છું અને ભવિષ્યમાં પણ રહીશ.’ લ્યો! પછી ‘પરમાત્મ પ્રકાશ’નો દાખલો આપ્યો છે, ‘તત્ત્વાનુશાસન’નો દાખલો આપ્યો છે. લ્યો, સમજાણું? બસ! બે થયું. ૫૮ મી કહેવાશે.

(શ્રીતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)